

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΑΝΤΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΑΝΤΙΔΡΑΣΙΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ.

Ἡ θεωρία τοῦ φυσικοῦ δικαίου, καὶ ἡ ἀμεσοῦς αὐτῆς συνέπεια, ἡ θεωρία τῆς κοινωνικῆς συνθήκης, ἐξ ἧς ἡ κυριαρχία τοῦ λαοῦ καὶ τὸ δίκαιον τῆς ἐπαναστάσεως, ἀπὸ τοῦ Οὐγώνος Γροτίου ἀρξάμενη, διὰ πλείστων δὲ διελθοῦσα περιπετειῶν, περιέστη, λήγοντος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, εἰς τὸ τελευταῖον ὄριον τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς, ἐν Γαλλίᾳ μὲν διὰ τῆς κοινωνικῆς συνθήκης τοῦ Ρουσσώ, ἐν δὲ τῇ Γερμανίᾳ διὰ τῆς παρὰλλήλου πολιτικῆς διδασκαλίας τοῦ Καντίου καὶ τοῦ Φίχτου. Μέχρι τίνος σημείου ἔδεικνον τὰ συμπεράσματα τῆς ἐπαναστατικῆς ταύτης ἀπόψεως τῆς κοινωνίας, ἀρκούντως κατενοήθη ἤδη. Οὐδὲν τὸ σταθερὸν καὶ μόνιμον καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὰ πάντα ὑφίστανται τὸ κράτος τοῦ λόγου, ἀπολύτως καὶ αὐθαιρέτως δημιουργοῦντος καὶ κοινωνίαν καὶ πολιτείαν, πρὸς τὸν σκοπὸν ν' ἀνατρέψῃ αὐτὰ μετ' ὀλίγον. Αἱ ἱστορικαὶ παραδόσεις τοῦ λαοῦ, ἡ συνείδησις τῆς κοινωνίας διεγράφοντο ἐν τῇ στιγμή ἀπὸ τοῦ ἐνεστῶτος βίου ὡς ψευδῆ εἰδῶλα μηδέποτε ὑπάρξαντος κόσμου, διὰ ν' ἀντικτασταθῶσιν ὑπ' ἄλλων, ἀσχέτως πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ τὴν ἱστορικὴν ἀλυσιν, τὴν συνδέουσάν ἐν τῷ ἱστορικῷ αὐτῆς βίῳ τὴν κοινωνίαν. Οὕτως ἡ τολμηρὰ αὕτη θεωρία κατέληξεν ἐπὶ τέλους εἰς τὰ τελευταῖα συμπεράσματα τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, πέρα τῶν ὁποίων ἔκειντο ἡ ἄβυσσος τοῦ πνεύματος καὶ ἡ ἀρνησις παντὸς καθεστῶτος. Ἐν τῷ συστήματι τοῦ Φίχτου κατακορυφοῦται εἰς τὸ ἄκρον αὐτῆς ὄριον ἡ θεωρία τῆς κοινωνικῆς συνθήκης· πολιτικὴ ἐλευθερία ἀνακηρύττεται ἡ οὐδεὶς νόμου ἀναγνώρισις, ἡ ἐκείνου μόνον, ὃν εἰς ἑαυτὸν ἕκαστος δίδει· ἐξαρτᾶται δὲ ἡ πολιτεία ἀπὸ τῆς προσωπικῆς τῆς πλειονοψηφίας βουλήσεως· Αὗται αἱ ἀρχαὶ ἦσαν καὶ αἱ διέπουσαι τὴν Γαλλίαν τῶν χρόνων ἐκείνων, ὀδηγήσασαι αὐτὴν ἐπὶ τέλους εἰς τὸ κοινωνικὸν χάος καὶ τὴν ἀναρχίαν.

Οὕτως ἡ θεωρία αὕτη δὲν περιορίσθη, μόνον ἀναπτυσσομένη ἐν ἐπιστημονικοῖς συγγράμμασιν, ἡ διδασκομένη ἀπὸ ἀκαδημαϊκῆς ἑδρας· ἀμα τῇ ἐκρήξει τῆς ἐπαναστάσεως, καταλιποῦσα τὸν κόσμον τῆς θεωρίας, περιεβλήθη τὴν ἐρυθρὰν τήβεννον τῆς δημαγωγίας καὶ καταλαβοῦσα τὴν δημοσίαν συνείδησιν, ὡς κυριαρχία τοῦ λαοῦ, ἀνέτρεψεν ἐκ θεμελίων οὐ μόνον τὸ ὑφιστάμενον ἱστορικὸν καθεστῶς, μετέβαλεν οὐ μόνον τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν φυσιογνωμίαν τῆς Γαλλίας, ἀλλὰ καὶ ὄψασαν σφίγ-

κίνησε τὴν Εὐρώπην. Δὲν ἦτο πλέον θεωρία μόνον· εἶχε καταστῆ, καθὼς περατηρεῖ ὁ κ. *Barthelemy Saint-Hilaire*¹, ἐπαναστατικὸν ὄπλον καὶ ἐργαλεῖον, τὸ πολιτικὸν τῆς νέας κοινωνίας εὐαγγέλιον. Ἄλλ' αἰ πλάναι καὶ τὰ ἀνομήματα τῆς θεωρίας, εἰς ἃ παρεξέτραπη ἡ ἐν Γαλλίᾳ ἐπαναστάσις, καὶ ἄτινα ἠπείλουν νὰ μεταγγισθῶσιν, οἷον μολυσματικῶς, καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Εὐρώπην, προυκάλεσαν ἀμείλικτον ἀντίδρᾶσιν. Οἱ ἡγεμόνες ὠπλίσθησαν διὰ τοῦ ξίφους, προσπαθοῦντες νὰ σώσωσιν ἐπὶ τῶν κεφαλῶν αὐτῶν τὰ στέμματα, κληροδοτήματα τοῦ ἱστορικοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐλέω Θεοῦ εὐλογίας, ἄτινα ἠμφισβήτη μὲν ἡ ἐπαναστάσις, ἀφῆρει δὲ ὁ δεσπότης τῆς Γαλλίας, ἡ ἐνσάρκωσις αὐτῆ τοῦ πολιτικοῦ δεσποτισμοῦ τῆς ἐπαναστάσεως μετὰ τὴν μακρὰν αὐτῆς ἀναρχίαν, διανέμων αὐτὰ κατ' ἀρέσκειαν εἰς τοὺς θεράποντάς του. Καὶ ἐπῆλθεν ἀπηνῆς, ἀδιάλλακτος ἀγὼν μεταξὺ ἀρχαίου καὶ νέου δικαίου, τῶν κυβερνήσεων καὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ἐν δὲ τῇ ἐπιστήμῃ ζωηρὰ συγχρόνως ἐνεκαινίσθη πάλιν, ἐν ὀνόματι τῶν βωμῶν τοῦ ἱστορικοῦ καὶ τοῦ θείου δικαίου, κατὰ τῶν εἰδώλων τῆς κοινωνικῆς συνθήκης, διατυπωθεῖσα διὰ τῆς ἱστορικῆς καὶ τῆς θεολογικῆς σχολῆς ἐν τῇ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ, αἵτινες ὑπὸ τὰ ἀρχαῖα σύμβολα ἀπεπειράθησαν καὶ πάλιν ν' ἀπακαταστήσωσιν ἐκ νέου ἐν τῇ κοινωνίᾳ τὰ παρὰβρισθέντα ἱστορικὰ καὶ ἱερὰ δίκαια τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ κοινωνικὴ συνθήκη, ἀρνούμενη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὸ κῆρος παντὸς ἱστορικοῦ καθεστῶτος, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ λογικῇ αὐτῆς ἀναλύσει ἤθελε κρίνει ἀνάξιον παρκετέρω ὑπάρξεως, ὑπέβαλλε τὰ πάντα εἰς τὸ κριτήριον τοῦ λόγου καὶ τῆς προσωπικῆς ἀπόψεως· ἐντεῦθεν ἡ ρῆξις παντὸς κοινωνικοῦ δεσμοῦ καὶ ἡ ἀνατροπὴ καὶ διάσπασις πάσης πολιτικῆς τάξεως καὶ ἐνότητος· ἐν Γαλλίᾳ τὰ πολιτεύματα διεδέχοντο ἀλλήλα, νομοθετοῦντος τοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς ἐκάστοτε, ἀλλ' αἰείποτε κατὰ τὰς ἀξιώσεις τῶν κειρῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων· ἐντεῦθεν ἡ πολιτικὴ ἐκείνη σύγχυσις καὶ ἀβεβαιότης, ἣτις ἐπήνεγκεν ἐπὶ τέλους τὸν δεσποτισμὸν τῆς αὐτοκρατορίας, δι' ἣν κυρίως εὐθύνεται ἡ θεωρία αὕτη, ἣν ἤδη ἤρχετο νὰ καταπολεμήσῃ ἡ νέα θεωρία τῆς ἀντιδράσεως ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ ἱστορικοῦ καὶ ἐν τῇ ἀναδιώσει τοῦ θείου δικαίου.

Ἡ θεωρία τοῦ ἱστορικοῦ δικαίου ὑρίσκατο ἤδη ἐν σπέρματι, ἀφ' οὗ χρόνου διὰ τῶν περὶ τὸν Οὐγωνα Γρότιον τὸ Φυσικὸν δίκαιον ἐλάμβανε τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν καὶ ὑπόστασιν ἐν Εὐρώπῃ· ἀσθενῶς μὲν καὶ ἀσυνειδήτως ἔτι, ἀλλ' ἔκτοτε διετύπου τὸ ἀντιδραστικὸν αὐτοῦ πνεῦμα κατὰ τοῦ ὁσημέρῃ ἀκαταγωνίστου καθισταμένου ρεύματος τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ τῆς κοινωνικῆς συνθήκης· ὁ νομοδιδάσκαλος Ἑρρίκος Κοκκήϊος (*Cocceius*), ἐν συγγράμματι *de principio juris naturalis unico, vero et aeterno*, ἐπικρίνων τὴν θεωρίαν τοῦ

¹ *Politique d'Aristote-Préface LXXXVII.*

φυσικοῦ δικαίου, ἀνήγε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν *θείαν βούλησιν* καὶ οὐχὶ εἰς τὴν τῶν ἀνθρώπων ὁμοθυμία¹. μετ' αὐτὸν ἕτεροι ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐπολέμησαν τὰς τότε παυσίχρους ἐν Εὐρώπῃ τοῦ φυσικοῦ δικαίου θεωρίας· τὸ δίκαιον δὲν εἶνε προῖόν τῆς προσωπικῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὅσον ἀπόρροια τῶν ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ ἐρριζωμένων, μετὰ τοῦ ἱστορικοῦ δὲ αὐτοῦ βίου συγχρόνως ἀνεπτυγσομένων ὁρμῶν, εἴτε φυσικῶν ἐνστικτῶν· οἱ δὲ ἄνθρωποι οὐδενὸς κινόντος διὰ τὰς πράξεις αὐτῶν δεόνται, ἢ μόνον ν' ἀκολουθήτωσι τὰ ἐνστικτὰ αὐτῶν, ἅτινα, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος κέκτηται τὸν λόγον εἰς μείζονα τῶν ἄλλων πλασμάτων βαθμὸν, εὐχερέστερον θέλει λάθῃ συνείδησιν ἑαυτοῦ διὰ τοῦ λόγου τούτου². Οὐχ ἤττον κατὰ τὰς αὐτὰς ἀρχὰς ἐμελέτησε τὸ δίκαιον ὁ Γάλλος νομοδιδάσκαλος Κουίξιος καὶ ἡ σχολὴ αὐτοῦ, ἀντιπαχθεῖται εἰς τὰς ἀπολύτους θεωρίας τοῦ φυσικοῦ δικαίου τοῦ δεκτέου ὁγδόου αἰῶνος, ἐμβριθέστερον δὲ τῶν ἐρμηνευτῶν τούτων τοῦ θετικοῦ δικαίου τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα τοῦ Ἰωάννου Βίκου ἐν τῇ *Science positive* καὶ τῷ *de universi juris uno principio et fine uno* καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ «Πνεύματος τῶν Νόμων».

Ἄλλ' ἡ πραγματικὴ ἀντίδρασις κατὰ τῶν θεωριῶν τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ τοῦ ὀρθολογισμοῦ ἐξεδηλώθη, καθ' ὃν χρόνον τὸ φυσικὸν δίκαιον διετύπου τὸν τελευταῖον αὐτοῦ λόγον διὰ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ Ἐδμόνδος Βοῦρκε, ὁ ἐξοχος ρήτωρ τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοβουλίου, ἀναλαμβάνει νὰ καταπολεμήσῃ τὴν ἐπαναστάσιν καὶ τὴν δι' αὐτῆς ἐκπροσωπουμένην θεωρίαν, ἀνεπτύσσων τὰς ἀρχὰς τοῦ ἱστορικοῦ δικαίου καὶ τὴν δι' αὐτοῦ ἐξέλιξιν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας.

Ὁ Βοῦρκε μόνον περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του εἶχεν ὁμολογήσει τὰς ἀντιδραστικὰς κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως θεωρίας. Ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ δράσεως εἶχε καὶ οὗτος ἐπιρρακεθῆ ὑπὸ τῶν παυσίχρων θεωριῶν τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ τῆς κοινωνικῆς συνθήκης, εἴτε ὡς παλέμιος τῶν αὐταρχικῶν ἀξιώσεων Γουλλιέλμου τοῦ τρίτου, εἴτε ὡς ὑπέρμαχος τῆς ἀμερικανικῆς ἐπαναστάσεως, διὰ λαμπρῶν λόγων ὑπερκσπισθεὶς τὰ δίκαια αὐτῆς, ἔτι πρωϊκότερον δὲ διὰ τοῦ συγγράμματός αὐτοῦ περὶ τῆς φυσικῆς κοινωνίας, διασχυρισθεὶς ὅτι αἱ κοινωνίαι εἶνε συνθήκη, ὅπως καὶ ἡ πολιτεία, ἐπὶ τῇ διαφορᾷ μόνον ὅτι ἔχει κῦρος διαρκές, μὴ δυνάμενη νὰ λυθῇ αὐθαίρετως ὑπὸ τῶν συμφερόντων τῶν κομμάτων³. ἄλλ' ἤδη αἱ παραφορὰί τῆς ἐπαναστάσεως ἀπέτρεψαν τὸν πρόμαχον τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τῶν παλαιῶν τρίβων, ὠθήσασαι αὐτὸν εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς ἀντιδράσεως· δὲν ἐξετάζω τὸν λόγον τῆς ἀποτόμου ταύτης μεταπτώσεως, ὃν τοσοῦτον πιθανῶς διετύπωσεν ὁ Buckle⁴· τὸ ἀληθές εἶνε, ὅτι ἡ ἰσχυρὰ καὶ εὐγλωττος φωνὴ τοῦ μεγάλου ρήτορος ἐνεποίησε βαθεῖαν ἐν-

¹ Böhle, Geschichte der neueren Philos. Bd. IV S. 679—Bd. V S. 42.

² History on Civilisazion in England.

τύπωσιν ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Εὐρώπῃ ἐπὶ τῶν πνευμάτων, κατατροχομέ-
νων ματαίως ὑπὸ τοῦ μυστηρίου τῆς ἐπαναστατικῆς σφιγγὸς, ἀνατρεψά-
σης τὸ κοινωνικὸν καθεστῶς, ἀνευ τῆς ἰκανότητος νέας ἄλλου κοινωνικοῦ
κόσμου δημιουργίας. Ἐν τῇ ρύμη τοῦ λόγου ἐκάλεσε τὴν Γαλλίαν εφω-
λεὰν Καννιβάλων, δημοκρατίαν φονέων, "Ἀδην", τὴν κυβέρνησιν αὐτῆς
«ἄθροισμα τῶν κοινοτάτων διαφθορῶν τοῦ δικαίου καὶ τυράννων», τὸν
Κονδορσέτην εφανατικὸν ἄθεον, λυσσώδη δημοκρατικὸν, ἰκανὸν νὰ δια-
πράξῃ τὰ μέγιστα τῶν κακουργημάτων». Ἐν τοιούτῳ πνεύματι ἐγράφη
τὸ σπουδαιότατον τῶν κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως συγγραμμάτων του, «Σκέ-
ψεις περὶ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως», δι' οὗ ἐζήτει νὰ καταπολεμήσῃ
τὰς ὑπ' αὐτῆς ἀναπτυσθείσας θεωρίας. Ὑποστηρίζων τὴν ἀρχὴν τῆς κλη-
ρονομικῆς μοναρχίας, ἀρνεῖται τὸ δίκαιον τῆς ἐκλογῆς ἢ τὸ τῆς καταργή-
σεως αὐτῆς, λόγῳ κακῆς διαγωγῆς, διαμαρτυρούμενος κατὰ τῆς ἐπαναστα-
τικῆς ἐρμηνείας τῆς ἀγγλικῆς ἐπαναστάσεως, ὑποστηρίζων συντηρητικῶς,
ὅτι αὕτη σκοπὸν εἶχε τὴν τήρησιν τῶν ἀρχαίων καὶ ἀναντιρρήτων νόμων
καὶ ἐλευθεριῶν τοῦ ἀγγλικοῦ ἔθνους, καὶ ζητῶν ν' ἀποδείξῃ διὰ τῶν γεγο-
νότων, ὅτι ἡ κληρονομία τῆς μοναρχίας ἐθεωρήθη ἐν Ἀγγλίᾳ ὡς ὁ ἀπαρα-
βίαστότατος προμαχὼν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων· ἀν δὲ ἐτηρεῖτο καὶ
τοῦτο ἐν Γαλλίᾳ, ἤθελεν αὕτη περισωθῆ ἀπὸ τῆς ἐντυχημένης ἀναρχίας·
ἀρνεῖται τὸ δίκαιον τῆς ἀπολύτου ἰσότητος, ζητῶν προφυλακτικὰ κατ' αὐ-
τοῦ μέτρα, καὶ ὑποδεικνύων τοὺς κινδύνους τῶν ἄκρων ἐπαναστατικῶν δογ-
μάτων, ὑποσκαπτόντων τὴν τάξιν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς κοινωνίας· ταῦτα
ὁμοιάζουσι πρὸς ἐκέστοτε λαμβανόμενας δόσεις κανθαρίδος, ἐξεγειρούσας
στιγμιαίως τὸν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἔρωτα, ἵνα καταπέσῃ ἐκ νέου ἡ κοινω-
νία εἰς μείζονα ἔτι ἀτονίαν. Τὸ ἐπαναστατικὸν πνεῦμα πρέπει νὰ ἐνεργῇ
ἐν ἐκτάκτοις περιστάσεσι· μόνον ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ρωμαϊκῆς δουλείας ἐδί-
δοντο ἐν τοῖς σχολείοις καθημεριναὶ θεματογραφικαὶ ἐξασκήσεις περὶ τοῦ
δικαίου τῆς τυραννοκτονίας (cum perimit saevos classis numerosa
tyrannos)· ὑπερασπίζεται τὸ δίκαιον τῆς ἰπποσύνης, ἀναγνωρίζων τὴν
μεγάλην αὐτῆς ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἠθῶν, τῆς δημοσίας γνώμης καὶ τῆς
κυβερνήσεως· τὴν ὀρησκείαν, ὡς τὴν βῆσιν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ἀναγ-
καιοτέραν δ' ἐν τῇ δημοκρατίᾳ ἢ ἐν τῇ μοναρχίᾳ, ἐκ δὲ τοῦ συνδυα-
σμοῦ τῆς πολιτικῆς μετὰ τῆς ὀρησκείας ὑποδεικνύων τὴν ἀνάγκην τῆς
παρχωρήσεως ἀνεξαρτήτου ἰδιοκτησίας τῆ ἐκκλησίας, ἧς ἡ χλιδὴ καὶ ἡ
λαμπρότης καθιστῶσι τοὺς λειτουργοὺς αὐτῆς σεβαστοὺς παρὰ τῷ πλήθει.
Ὁ ἄνθρωπος, εἰσερχόμενος εἰς τὴν κοινωνίαν, ἠτις εἶνε τὸ ἄθροισμα συμ-
βάσεων, τοῦτέστι τῶν νόμων, παραιτεῖται τοῦ δικαίωματος τῆς αὐτοκυ-
βερνησίας καὶ τοῦ τῆς ἰδίας ἀμύνης, τοῦ πρώτου τούτου νόμου τῆς φύ-
σεως· οὐδ' εἶνε δυνατὸν οἱ ἄνθρωποι ν' ἀπολαύσωσι ταυτοχρόνως τῶν
δικαίων καταστάσεως πεπολιτισμένης τε καὶ μὴ· πρὸς ἐπίτευξιν τῆς δι-

καιοσύνης, ἐγκαταλείπουν τὸ δικαίωμα τοῦ ὀρίζειν ἐφ' ἑκάστου πράγμα-
τος ὅ,τι μᾶλλον διαφέρει αὐτοῖς, πρὸς συντήρησιν δὲ ἐλευθερίας τινός,
παρχωρεῖται αὐτῇ εἰς τινὰ κοινὸν θεματοφύλακα. Οὗτος ὁ θεματοφύλαξ,
ἢ κυβέρνησις, δὲν ἐγένετο δυνάμει τῶν φυσικῶν δικαίων, ἀτινα δύνανται
νὰ ὑπάρξωσι καὶ ὑπάρχουσι πράγματι ἀνεξαρτήτως αὐτοῦ· ἢ κυβέρνησις
εἶνε ἐφεύρεσις τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας πρὸς πρόνοιαν τῶν ἀναγκῶν τῶν
ἀνθρώπων. Ἡ σύνταξις μιᾶς πολιτείας, ἢ ἀναγέννησις αὐτῆς, ἢ μεταρρύθ-
μισις, δὲν μακθάνεται ἐκ τοῦ προτέρου· ἢ δὲ κυβερνητικὴ ἐπιστήμη,
οὔτε τοσοῦτον πρακτικὴ καθ' ἑαυτήν, καὶ κατευθυνομένη πρὸς τοσαῦτα
πρακτικὰ ἀντικείμενα, ἀπαιτεῖ ἐκτεταμένην καὶ μεγάλην πείραν,
παρ' ὅση ἐδόθη εἰς συνήθεις τι ἄτομον, μεθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν δξύνουσαν·
οὔδ' εἶνε εὐχερὴς ν' ἀνετραπῇ οἰκοδόμημα, ἐπὶ αἰῶνας πληρῶσαν ἀπαν-
τας τοὺς σκοποὺς τῆς κοινωνίας, πρὸς ἀνάγερσιν ἄλλου, μὴ παρυσιά-
ζοντος πρότυπα ἢ ὑποδείγματα δεδοκιμασμένης ὠφελείας¹.

Μετὰ πολλῆς ζωηρότητος ἐζωγράφισεν ὁ B u r k e τὴν ἰσχὺν τῆς ἱ-
στορικῆς παραδόσεως ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, τὴν ἱερὰν ταύτην
δύναμιν τοῦ χρόνου, ἣτις εἰς τὰς στιγμιαίας συμβάσεις τῶν ἀνθρώπων
παρέχει τὸ κύρος τῶν αἰωνίων ἀρχῶν. Παρπονεῖται, ὅτι δὲν ἀντλοῦσιν
ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὅσα ἠδύνακτο νὰ ἀρυθῶσι μαθήματα ἠθικῆς· τοῦναντίον δὲ,
χρῶνται αὐτῇ πρὸς διαφθορὰν τῶν πνευμάτων καὶ καταστροφὴν τῆς κοι-
νωνικῆς εὐδαιμονίας. Ἡ ἱστορία εἶνε μέγα βιβλίον, ἀνεωγμένον πρὸς διδα-
σκαλίαν τοῦ ἀνθρώπου· ἐν ἀπάταις ταῖς πλάκαις τοῦ παρελθόντος, ἐν
ἀπασι ταῖς δεινοῖς, ὑφ' ὧν ἐταλαιπωρήθη τὸ ἀνθρώπινον γένος, αὕτη πα-
ρέχει διὰ τὸ μέλλον τὰ μαθήματα τῆς σοφίας τῆς· ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ
πλεῖστον λαμβάνονται ἐξ αὐτῆς τὰ ὄπλα, πρὸς ἀνατροπὴν τῆς ὑφιστα-
μένης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς τάξεως. Ἡ ἱστορία, κατὰ μέγα μέρος,
εἶνε ἀθροισμὰ δυστυχημάτων, παρελθόντων ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὑπὸ τῆς
ὑπερηφανείας, τῆς φιλοδοξίας, τῆς φιλαργυρίας, τῆς ὑποκρισίας καὶ τῶν
λοιπῶν ἀτάκτων παθῶν, ἀτινα εἶνε αἱ ἀληθεῖς ἀφορμαὶ τῶν ἐπαναστά-
σεων· ἢ δὲ θρησκεία, ἢ ἠθικὴ, οἱ νόμοι, τὰ προνόμια, ἢ ἐλευθερία, τὰ
δικαία τοῦ ἀνθρώπου εἶνε πρόσχημα μόνον, παρυσιαζόμενον ἑκάστοτε
ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν πραγματικοῦ ἀγαθοῦ· ἢ ἀπὸ τοῦ πνεύματος τῶν ἀν-
θρώπων ἐκρίζωσις παστῶν τῶν ἀρχῶν, εἰς ἃς ἀπευθύνονται τὰ δόλια
ταῦτα προσχήματα, δὲν εἶνε ἢ ἐξασφάλισις ἀπὸ τῆς τυραννίας καὶ τῆς
ἀναρχίας· δὲν εἶνε θεραπεία κακοῦ τινος ἢ κατάργησις τοῦ μονάρχου,
τῶν ὑπουργῶν, τῶν δικαστῶν, τῶν ἱερέων, τῶν στρατηγῶν, ὡς τῶν ὀρ-
γάνων δῆθεν τῶν μεγάλων δημοσίων συμφερῶν· ὅσον καὶ ἀν μεταβλη-
θῶσι τὰ δόγματα ταῦτα, ἢ πραγματικότης αὐτῶν θὰ ὑφίσταται ὑπὸ ἄλ-
λους τύπους. *Mémoires* τε δυνάμεως ὀφείλει νὰ ὑπάρχη ἀείποτε ἐν τῇ πο-
ε. ¹ Reflections on the Revolution in France.

λιτείας εἴτε εἰς τινῶν χειρᾶς, εἴτε ὑπὸ οἰανδήποτε ὀνομασίαν· οἱ δὲ συνετοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐφαρμόζουσι τὰ φάρμακα αὐτῶν εἰς τὰ ἐλαττώματα, οὐχὶ δὲ εἰς τὰ ὀνόματα τῶν πραγμάτων, εἰς τὰς ἀφορμὰς τοῦ κακοῦ, αἰτινες εἶνε διακριεῖς, οὐχὶ δὲ εἰς τὰ στιγμιαῖα ὄργανα, δι' ὧν ἐκτελεῖται, οὐδ' εἰς τοὺς προσκαίρους τύπους, ὑφ' οὓς παρίσταται· ἐν δυσὶν ἀλλεπαλλήλοις αἰῶσι δυσχερῆς ἢ εὐρεσις τοῦ αὐτοῦ χαρακτήρος ἐν τοῖς προσχήμασι, καὶ τῶν αὐτῶν τύπων ἐν ταῖς δυστυχίαις· τὸ ἐλάττωμα μεταβάλλει καθ' ἑκάστην τὸν ἐξωτερικὸν αὐτοῦ τύπον, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀκαταπαύστως μεταβιβάσκειται, ἀντὶ δὲ ν' ἀπολλύη διὰ τῶν ἀλλοιώσεων τούτων τὴν ἐνέργειάν του, ἀνκνεοῦται ἐν ἐκάστη μεταβολῇ, προσκτῶν φοβερωτέρας δυνάμεις. Οὕτως ἤκιστα εἰσδύουσιν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ἱστορίας οἱ φανταζόμενοι, ὅτι κηρύττουσι τὸν πόλεμον κατὰ τῆς μισαλλοδοξίας, τῆς ὑπερηφανείας, καὶ τῆς σκληρότητος· ἐνῶ πιστεύουσιν, ὅτι ἀποστρέφονται ἀπάσας τὰς κινδυνώδεις ἀρχὰς τῶν ἀρχαίων κομμμάτων, ἀνκνεοῦσι καὶ ὑποθάλλουσιν αὐτοὶ οὗτοι τ' αὐτὰ εἰδεχθῆ ἐλαττώματα ὑπὸ διαφόρου τύπου, καὶ ἔτιως ἀποτροπαιοτέρους ἀκόμη¹.

Ἡ εὐγλωττος αὕτη φωνὴ τοῦ ἱστορικοῦ δικαίου, ἐξεληθεύσα ἀπὸ τῆς διανοίας ἐνὸς τῶν μεγίστων ρητόρων καὶ πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς τότε Εὐρώπης, ἀπήχησεν ἀπανταχοῦ, μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἀποδεκτῆ γενομένη ὑπὸ τῶν ὑπερμάχων τοῦ προσβληθέντος ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἱστορικοῦ καθεστώτος· ὁ ἀπολογητῆς καὶ ρήτωρ τῆς ἀμερικανικῆς ἀνεξαρτησίας, τοῦ ὁποίου ὁ λόγος τοσοῦτον συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἀποικιῶν ἀπὸ τῆς μητροπόλεως, κατέστη ἤδη ὁ Μιραμπὼ τῆς ἀντιδράσεως, ὁ πρόδρομος τῆς ἀρχομένης πάλης κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως, ἐν ὀνόματι τοῦ δικαίου τῆς ἱστορίας, ἣτις μετὰ τοσοῦτου πείσματος ἔμελλε νὰ διεξαχθῆ μετ' ὀλίγον, ἰδίως ἐν Γερμανίᾳ, μεταξὺ τῆς ἱστορικῆς καὶ φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ δικαίου, καὶ ἣτις τοσαύτην ἔσχεν ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ ἐπὶ τῆς κοινωνίας.

Ἐν ἔτει 1814, ἐποχῇ ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἐξεγέρσεως τῆς Γερμανίας, ὁ Thibaut, καθηγητῆς ἐν Αἰδελβέργῃ, ὑπὸ τὰς τέσεις πολιτικῆς καὶ ἐθνικῆς ἐνότητος τῆς Γερμανίας, ἐδημοσίευσεν τὸ ἀκόλουθον βιβλίον: «Ueber die Nothwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches für Deutschland» (περὶ τῆς ἀνάγκης καθολικοῦ ἀστικοῦ κώδικος ἐν Γερμανίᾳ), ἐν ᾧ σὺν τοῖς ἄλλοις ἐπετίμησεν τὴν ἱστορικὴν σχολὴν τοῦ δικαίου, ἣς αἱ πρῶται ἀρχαὶ εἶχον ἤδη προηγουμένως ἀναπτυχθῆ ὑπὸ τοῦ ἐν Γοττίγγῃ Οὐγῶνος, ὅτι παρεγνώριζε τὸ κῦρος καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, καθιστῶσα αὐτὸν ἕρμαιον τῶν ἐνστάκτων, τῶν ἐθίμων, ἀσυνειδήτως κατὰ τὸ μάλλον καὶ ἥττον ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ ἐκδηλουμένων· ἰδίως κατέκρινεν τὴν ἀπεριόριστον τῆς

¹ The Revolution in France.

σχολῆς ταύτης λατρεῖαν πρὸ τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, ἀφιλοσόφως, μὴ λαμβανούσης ὑπ' ὄψει τὰς ἱστορικὰς καὶ κοινωνικὰς ἀφορμὰς τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς μορφώσεως τοῦ δικαίου ἐκείνου· ὡς τὸ ἄκρον ἄωτον δὲ τῆς περιφρονήσεως ταύτης πρὸς τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, ἔγραφε τὰ ἐπόμενα: αἱ ἱστορίαι τοῦ ἡμετέρου δικαίου, ἵνα ἀληθῶς πραγματικὴ καταστῆ, πρέπει νὰ περιλάβῃ πάντων, ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων λαῶν, τὰς νομοθεσίας· δέκα πνευματώδη ἀναγνώσματα περὶ τῆς νομοθεσίας τῶν Περσῶν καὶ τῶν Σινῶν θελουσιν ἐξεγείρει πραγματικώτερον νομικὸν ἐνδιαφέρον, ἢ ἕκατὸν τοιαῦτα περὶ τῶν ἐλευσινῶν ἀυτοσχεδισμάτων, εἰς ἃ ὑπέκυψεν ἡ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομία ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Εἰς τὴν πρόκλησιν ταύτην κατὰ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς κατηλθεν ὁ Σαβινὸς διὰ τοῦ περιωνόμου βιβλίου του *ueber den Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* (περὶ τῆς κλήσεως τῶν καθ' ἡμᾶς καιρῶν πρὸς νομοθεσίαν καὶ ἐπιστήμην τοῦ δικαίου), ἐν ᾧ λεπτομερῶς ἐξέθηκε τὸ πρόγραμμα καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἡδὴ ἐν ὄλῃ αὐτῆς τῆς δυνάμει ἀναπτυσσομένης ἱστορικῆς σχολῆς. Μεγάλῃν αἰσθησιν ἔσχε τότε τὸ μικρὸν τοῦτο βιβλίον ἐν Γερμανίᾳ, ἣτις ὑποτελής εἰς τὸν ἐπαναστατικὸν δαίμονα τῆς Γαλλίας, ἀλλὰ μένεα κατ' αὐτοῦ πνέουσα, μετὰ συμπαθείας ἐχαίρετισεν αὐτὸ, ἐν ᾧ ἰδίως μετ' αὐστηρότητος ἐκρίνετο ὁ νέος τῆς Γαλλίας ἀπτικὸς κώδιξ, ὃν εἶχεν ἐπιβάλει τῇ Γερμανίᾳ καὶ τῇ ἄλλῃ Εὐρώπῃ ὁ Ναπολέων, ἐκρίνετο δ' ὡς κατώτερος τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, τοῦ αἰωνίου τούτου εἰδώλου τῆς ἱστορικῆς σχολῆς, τοῦ ὁποίου τὸ πνεῦμα καὶ τὴν κοσμοπολιτικὴν σημασίαν ἐξῆσεν ἡ νέα κριτικὴ τοῦ Γερμανοῦ νομοδιδασκάλου· πλεῖστοι παρέστησαν ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ τῆς Γερμανίας ὑπέρμαχοι τῶν θεωριῶν τούτων· τὸ δίκαιον ἐμελετᾶτο ἡδὴ μετὰ νέου ζήλου ὡς ἱστορικὸν τοῦ λαοῦ προϊόν, ἢ ὡς παραγόμενον τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀτόμων βουλήσεως· ἡ ἐργασία αὕτη δὲν ὑπῆρξεν ἄγονος, εἰς αὐτὴν ὀφείλομεν τὰς περὶ Ρώμης ἱστορικὰς μελέτας καὶ ἀνακαλύψεις τοῦ Νειβούρου, ἐνὸς τῶν κορυφίων τῆς Σχολῆς, καὶ τὰς περὶ γερμανικῆς γλώσσης, ἡθῶν, μυθολογίας, τέχνης, δικαίου τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους ἐτέρων ἀρχαιοδιφῶν, διότι Ρώμη καὶ Γερμανία ἦσαν τὰ πρῶτιστα ἀντικείμενα τῶν ἐρευνῶν τῆς σχολῆς ταύτης· ἀλλ' οὐχ ἦττον καὶ οἱ ἐν Εὐρώπῃ ἡγεμόνες εὐμενέστατα ἀπεδέχθησαν τὴν θεωρίαν ταύτην, ὡς καθ' ὅλοκληρίαν συνέδουσαν πρὸς τὰς ἀντιδραστικὰς περὶ δικαίου καὶ πολιτείας τῶν κυβερνήσεων τῶν χρόνων ἐκείνων τάσεις, αἵτινες κατευθυνόμεναι κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως, ἐστέφοντο ἐπὶ τέλους μετὰ πλήρους ἐπιτυχίας διὰ τῆς *ιεραῆς συμμαχίας*.

Τὸ δίκαιον ἀπορρέει ἀπὸ τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος τοῦ λαοῦ, ἀπὸ τῆς ἔθνικῆς αὐτοῦ συνειδήσεως, ἀσυνειδήτως διατυπούμενης, οὐχὶ δὲ ἀπὸ τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ βουλήσεως, ἐλευθέρως ἐκδηλουμένης. Τοιοῦτον τῆς σχολῆς

λῆς τὸ πρόγραμμα. Αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς ἱστορίας διδάσκουσιν ἡμῖν, λέγει ὁ Σαβίνυ, ὅτι τὸ ἀστικὸν δίκαιον ἔχει ἤδη ὠρισμένον χαρακτῆρα, ὅπως ἡ γλῶσσα αὐτοῦ, τὰ ἤθη, τὸ πολίτευμα· ἀπαντα ταῦτα τὰ φαινόμενα δὲν ἔχουσιν ἰδιαιτέραν ὑπόστασιν, ἀλλ' εἶνε μόνον μερικαὶ δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι τοῦ ἔλου λαοῦ, ἀδιαχωρίστως ἐν τῇ φύσει συνδεδεμένα καὶ μόνον εἰς τὴν ἡμετέραν πρακτικῆσιν ὡς ἰδιαίτεραι ἰδιότητες ἐμφανίζομεναι· ἡ δὲ καθόλου πεποιθήσις τοῦ λαοῦ, τὸ αὐτὸ αἴτιον ἐσωτερικῆς ἀνάγκης, τὸ ἀποκλειόν πᾶσαν τυχαίαν καὶ αὐθαίρετον γέννησιν τοῦ δικαίου, εἶνε τὸ συνδέον αὐτὰς εἰς ἓν σύνολον¹.

Ὁ ἄνθρωπος δὲν προήλθεν ἐκ καταστάσεως θηριώδεις ὁμοίας, διὰ διαδοχικῆς ἀναπτύξεως ἀναλθῶν εἰς τὴν περιωπῆν, ἐρ' ἧς σήμερον ἴσταται· ἐρευνῶντες τὸν καντῖον τὴν περίοδον τῆς πρώτης ταύτης τοῦ ἀνθρώπου καταστάσεως, βλέπομεν ὅτι ἐν αὐτῇ ζῆ τὸ δίκαιον ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἔθνους, ὅπως καὶ ἡ γλῶσσα· ἡ νεανικὴ αὔτη τοῦ βίου τῶν λαῶν περίοδος εἶνε πτωχὴ ἔτι ἐν ὄροις, ἀλλὰ κέκτηται καθαρὰν τὴν συνείδησιν τῆς καταστάσεως αὐτῆς καὶ τῶν σχέσεων, ἐνῶ ἐν τῇ τεχνικῇ καὶ ἀσφαρῆ συγχρόνῳ καταστάσει, εἴμεθα καταβεβλημένοι ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἡμῶν πλούτου, ἀντὶ ν' ἀπολαύωμεν αὐτοῦ καὶ νὰ δεσπόζωμεν· ἡ καθαρὰ καὶ φυσικὴ ἐκείνη κατὰστασις τηρεῖται πρωτίστως ἐπίσης ἐν τῷ ἀστικῷ δικαίῳ, καθὼς δὲ δι' ἕκαστον συγκεκριμένον ἄνθρωπον αἱ οἰκογενειακαὶ αὐτοῦ σχέσεις καὶ ἡ ἰδιοκτησία αὐτοῦ καθίστανται σημαντικώτερα δι' ἰδίαις ἐκτιμήσεως, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου εἶνε δυνατόν, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ κανόνες τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου ἀνήκουσιν εἰς τὰ ἀντικείμενα τῆς δημοτικῆς πίστεως. Οὕτως ὑφίσταται ὀργανικὴ ἀλληλουχία μεταξὺ τοῦ δικαίου καὶ τῆς οὐσίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ λαοῦ, ἐξακολουθοῦσα καὶ ἐν τῇ προόδῳ τοῦ χρόνου, δυναμένη καὶ πάλιν νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰ κατὰ τὴν γλῶσσαν. Ὅπως αὕτη, οὕτω καὶ τὸ δίκαιον οὐδεμίαν ἔχει στιγμὴν ἀπολύτου γαλήνης, ὑφίσταται δὲ τὴν αὐτὴν κίνησιν καὶ ἀνάπτυξιν, ὅπως πᾶς ἄλλος τοῦ λαοῦ σκοπὸς, ἡ δ' ἀνάπτυξις αὕτη ἐπίσης ἴσταται ὑπὸ τὸν αὐτὸν νόμον ἐσωτερικῆς ἀνάγκης, ὅπως πᾶσα πρωϊκῆς ἐμφάνεια. Τὸ δίκαιον λοιπὸν αὖξει μετὰ τοῦ λαοῦ, ἀναπτύσσεται μετ' αὐτοῦ, καὶ θνήσκει ἐπὶ τέλους, ὅπως δ' ὁ λαὸς, στερούμενον καὶ τοῦτο τῆς ἰδιοφυίας του, ὑφίσταται διαφόρους περιπετείας, ἀναλόγους τῶν περιπετειῶν τοῦ ἔθνους· οὕτως ἐνῶ ἐν τῇ ἀρχικῇ καταστάσει τοῦ λαοῦ, τὸ δίκαιον εἶνε ἡ ἐκδήλωσις τῆς ἐσωτάτης αὐτοῦ συνειδήσεως, ἐν ἀναπτυσσομένῳ πολιτισμῷ ἀποχωρίζονται ἀπασαὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ λαοῦ, ὅ,τι δὲ τὸ πρῶτον ἀπὸ κοινοῦ ἐπράττετο, ἀπόκειται ἤδη εἰς ὠρισμέναις τάξεσι· τοιαύτη εἶνε οἱ νομομαθεῖς· τὸ δίκαιον ἀναπτύσσεται ἤδη διὰ τῆς γλώσσης· λαμβάνει ἐπιστημονικωτέραν ροπὴν, καθὼς δὲ ἔζη προη-

¹ Vom Beruf e. t. c. § 2.

γουμενως ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ σύμπαντος λαοῦ, ἤδη ἀπόκειται ἐν τῇ συνειδήσει τῶν νομομαθῶν, ὅφ' ὧν ἤδη ἀντιπροσωπεύεται τὸ ἔθνος ἐν τῇ λειτουργίᾳ ταύτῃ. Ἡ ὑπαρξίς τοῦ δικαίου καθίσταται τεχνικώτερον καὶ περιπλοκωτέρον, ζῶντος τούτου διπλοῦν βίου, ὡς μέρος τοῦ βίου τοῦ ὅλου λαοῦ, καὶ ὡς ἰδιαιτέρας ἐπιστήμης, ἀναπτυσσομένης ὑπὸ τῶν νομολόγων. Ἀπὸ δὲ τῆς συνεργείας τῆς διπλῆς ταύτης ἀρχῆς τοῦ βίου ἐρμηνεύονται ἀπασαὶ αἱ κατόπιν ἐμφάνειαι, καθίσταται δ' ἤδη καταληπτὸν, πῶς ἠδύναντο νὰ παραχθῶσι κατ' ὀργανικὸν ὅλως τρόπον αἱ τεράστιαι ἐκεῖσαι λεπτομέρειαι, ἄνευ ἰδιαιτέρου σκοποῦ καὶ αὐτοβουλίας¹.

Τὸ δίκαιον, ποικίλλον κατὰ τὰς διαφόρους περιπτώσεις καὶ περιπετείας τοῦ βίου τῶν λαῶν, παρίσταται κατ' ἀναλόγους τύπους ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Μαίζονα ἐξασκεῖ ἐπιρροὴν ἢ πολιτικὴ ἀρχὴ ἐν ταῖς δημοκρατικαῖς ἢ ἐν ταῖς μοναρχικαῖς πολιτείας· ὑπὸ τὴν ἱστορικὴν δ' αὐτοῦ ἐξέλιξιν ἐξεταζόμενον, παρίσταται κατὰ πρῶτον διὰ τῶν ἠθῶν καὶ τῆς δημοτικῆς πίστεως ὡς δίκαιον τῶν ἐθίμων, εἶτα δὲ ἀναπτύσσεται διὰ τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, πανταχοῦ λοιπὸν δι' ἐσωτερικῶν, σιωπηλῶς ἐνεργουσῶν δυνάμεων, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς βουλήσεως ἐνός νομοθέτου . . . Ἐπὶ τέλους δὲ εὐρίσκονται μεγάλαι διαφοραὶ ἐν ταῖς ὁρίοις τοῦ κύρους καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ δικαίου. Καθὼς δηλαδὴ ὁ αὐτὸς λαὸς διαίρεται εἰς πολλὰς φυλάς, πολιτεῖαι δὲ συνεννοοῦνται ἢ διασπῶνται, οὕτω τὸ αὐτὸ δίκαιον ὀφείλει νὰ ᾖνε κοινὸν ὅτε μὲν εἰς πλείους ἀνεξαρτήτους πολιτείας, ὅτε δὲ εἰς διάφορα μέρη τῆς αὐτῆς πολιτείας, πρὸς τὰς αὐτὰς ἀρχὰς τοῦ δικαίου, μεγάλη ποικιλία ἰδιαιτέρων ὀρισμῶν νὰ ἰσχύῃ².

Αἱ ἐργασίαι τῆς ἱστορικῆς σχολῆς περιορίσθησαν κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸ ἰδιαιτικὸν δίκαιον, κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἰδίως ἐμφάνειαν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, περὶ δὲ τῆς πολιτείας καὶ τοῦ δημοσίου ἐν γένει δικαίου ἐμελέτητον αὐτὴ παρεμπιπτόντως. Ἡ πολιτεία, κατὰ τὸν Σαβινὸν, εἶνε ἡ ἐνσώματος μορφή τῆς πνευματικῆς τοῦ λαοῦ κοινωνίας, ἡ δὲ γέννησις αὐτῆς εἶνε ἡ αὐτὴ τῆ τοῦ δικαίου, εἶνε μάλιστα ὑπερτάτη βαθμὶς τῆς τοῦ δικαίου γενέσεως· εἶνε ἡ ὀργανικὴ τοῦ λαοῦ ἐμφάνεισις, ἀναπτυσσομένη διὰ τῆς ἱστορίας καὶ ὀρισταμένη πᾶσας ἐκεῖσας τὰς περιπετείας καὶ ἀλλοιώσεις, ὅσας ὀρίσται καὶ ὁ λαὸς καὶ τὸ δίκαιον. Ἐκτενέστερον δ' ἀκαπτόσων αὐτὴν ὁ Puchta, ἕτερος τῶν κορυφαίων τῆς ἱστορικῆς σχολῆς, γράφει τὰ ἐπόμενα: «ἡ αὐτὴ τοῦ δικαίου παραγωγὸς δύναμις, σχηματίζει ἐπίσης τὴν πολιτείαν, ἄνευ τῆς ὁποίας τὸ δίκαιον θὰ εἶχεν ἀπερὶ ἢ ὑπαρξίαν, πρόσκαιρον ὑπόστασιν, καὶ ἄνευ τῆς ὁποίας ἡ κοινὴ βούλησις, ἢ τῆς τοῦ δικαίου ἐρείδεται, θὰ ᾖτο μᾶλλον πόθος, ἢ ἀληθὴς καὶ ἰσχυρὰ βούλησις. Ἡ πολιτεία δὲν εἶνε φυσικὴ συνένωσις, ὅπως ὁ λαὸς,

¹ Vom Beruf e. t. c. ² Vom Beruf e. t. c.

εἰ καὶ θεμελιούται ἐπὶ τῆς αὐτῆς φυσικῆς βάσεως. Αἱ πολιτεῖαι γεννῶνται μὲν, ὅπως καὶ τὸ δίκαιον, διὰ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, ἀλλὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ περαιοηθῆ, διότι συμβαίνει καὶ ἐνταῦθα ὅ,τι καὶ ἐν τῷ δικαίῳ· καθὼς τὸ δίκαιον, οὕτω καὶ ἡ πολιτεία, ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς ἀρχῇ, ἔχει τι τὸ παρὰ θεοῦ δεδομένον. Ἡ πολιτεία δὲν ἀποτελεῖται ὑπὸ τῆς βουλήσεως τῶν ἀτόμων, διότι εἶνε ἀδύνατον εἰς αὐτὴν νὰ παραχῆγη τι ὀργανικὸν ὅλον· ἡ βούλησις τοῦ λαοῦ, τῶν ἀνθρώπων, ὡς μελῶν τῆς ἐνώσεως ταύτης, εἶνε ἡ φυσικὴ πηγὴ τῆς πολιτείας καὶ τοῦ πολιτεύματος αὐτῆς· τὸ δὲ πνεῦμα τοῦ λαοῦ παράγει τὴν πολιτείαν, ὅπως καὶ τὸ δίκαιον, συνενοῦν τὰ ἑαυτοῦ μέλη ἐν τῇ βουλήσει τῆς ἐξουσίας ταύτης, ὡς τοῦ ὀργάνου τοῦ δικαίου· τὸ δίκαιον γεννᾶται οὐχὶ διὰ τῆς πολιτείας, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας αὕτη προϋποτίθησιν ἤδη μᾶλλον συνειδήσιν τοῦ δικαίου, κύριον τῆς ὁποίας ἀντικείμενον εἶνε ἡ σκέπη αὐτοῦ... ἡ πολιτεία προϋποτίθησιν τὸ δίκαιον, ἀλλ' εἶνε καὶ πάλιν ἀναγκαία αὐτοῦ συμπλήρωσις· ἀμφότερα ἔχουσι τὴν ὑπερφυσικὴν ἐκείνην καὶ φυσικὴν γένεσιν κοινὴν, καὶ βασιζόνται ἐπὶ τῆς θείας τάξεως καὶ ἐπὶ τῆς βουλήσεως, ἣν ἔχει ὁ ἄνθρωπος ὡς μέλος ἐνὸς ἔθνους¹. Οὕτως ἐν βῆμα μόνον διαχωρίζει τὴν ἱστορικὴν σχολὴν ἀπὸ τῆς θεολογικῆς, ἀμφοτέρων ἀναγνωρίζουτων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὸ δίκαιον ὡς τινα ἀνωτέραν τάξιν τῆς κοινωνίας, ἀπὸ θεοῦ καταγομένην, καὶ ἐν τῷ αὐτῷ συναντωμένῳ σημείῳ, τῇ ἀντιδράσει κατὰ τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ τῶν ἀπολύτων θεωριῶν τῆς κοινωνικῆς συνθήκης.

Τοιαύτῃ ἡ ἀρχὴ, ἡ πρόοδος καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ δικαίου ἐν τῷ βίῳ τοῦ λαοῦ, κατὰ τὴν ἱστορικὴν σχολὴν. Ἡ σχολὴ αὕτη εἶνε ἀληθὲς, ὅτι ἀνεγνώρισε τὸ δίκαιον ὡς κοινωνικὸν καθεστῶς, ἔχον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ, ὑφιστάμενον δὲ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως, ἀναπόσπαστον πρὸς τὴν καθόλου πρόοδον καὶ ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνίας· ἀλλ' ἡ ἐξέλιξις αὕτη, ἥμισυ οὕσα ἔργον τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ομάδων, φέρει τὸν τύπον τῆς μηχανικῆς κινήσεως, τῆς φυσικῆς ἀναπτύξεως, τυχαία καθισταμένη καὶ ἀσυνειδήτος· ἐλλείπει ἀπ' αὐτῆς τὸ κύρος τῆς ἐλλόγου ἐκείνης καὶ πεφωτισμένης ἐργασίας τοῦ ἀτομικοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ ἢ τοῦ νομοθέτου· ὁ χρόνος εἶνε ὁ μέγας δημιουργὸς αὐτοῦ, ἐπιδρῶν οὐχὶ λελογισμένως, ἀλλ' ὑπείχων εἰς τὴν τυχαίαν ἐπίδρασιν διαφόρων, ἀλογίστων καιρικῶν περιστάσεων. Καλῶς τὰ συμπεράσματα τῆς θεωρίας ταύτης μελετώμενα, καταλήγουσι μᾶλλον εἰς τὴν στασιμότητα, ὅπως τὰ τῆς κοινωνικῆς συνθήκης εἰς τὴν ἐπανάστασιν, εἰς τὴν αἰωνίαν μεταβολὴν· ἡ ἱστορικὴ σχολὴ κατὰ βάθος ἀρνεῖται τὴν πρόοδον, διότι ἀμφισβητεῖ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τὴν δημιουργικὴν αὐτοῦ ἰσχὺν, ἀπο-

¹ Institutionen.

δίδουσα εἰς τὰς πρωτίστας αὐτοῦ καὶ ἀναγκαιοτάτας ἐκδηλώσεις, οἷαι ἡ γλῶσσα καὶ τὸ δίκαιον, ἀσυνειδήτῳ τινι κατὰστασιν, ἐξαρτωμένην ἐκ τῶν ἐνστίκτων καὶ τῆς μοίρας, καὶ συντελοῦσαν εἰς τὴν καταστροφὴν πάσης ἀτομικότητος καὶ πάσης ἐλευθερίας ἐν τῇ κοινωνικῇ ἐξελίξει τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἐνῶ δὲ ἀποστολὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἱστορίας εἶνε ἡ σταδιοδρομία πρὸς τὸ μέλλον, πρὸς τὰ πρόσω, ἡ ἱστορικὴ σχολὴ, ἐπιστρέφουσα πρὸς τὰ ὀπίσω, καθίσταται ἐπὶ τέλους ἀντιδραστικὴ, οὐδὲν ἐκτὸς τοῦ κύρου τῆς παραδόσεως ἀναγνωρίζουσα, ἀποτροπιαζομένη δὲ πᾶσαν κίνησιν καὶ πάντα νεωτερισμὸν τῆς κοινωνίας. Εἶνε ἀληθές, ὅτι τὸ δίκαιον ἀνεξήτησε βαθύτερον, ἐν τῇ ἐσωτάτῃ τοῦ λαοῦ συνειδήσει, ἢ ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ, ἡ κηρύξασα αὐτὸ προῖόν αὐθαίρετον τῆς τῶν ἀτόμων βουλήσεως, ὅτι κατενόησεν αὐτὸ ἐμβριθέστερον κατὰ τὰ καθέκαστα, ἐντεῦθεν δὲ καὶ αἱ σπουδαιόταται ἐπὶ τοῦ δικαίου ἐργασίαι τῶν ὀπαδῶν τῆς σχολῆς ταύτης, ἀλλ' ἡ ἔρευνα αὕτη ἔλαβεν ὑπ' ὄψει τὸ δίκαιον ὡς κοινωνικὸν θεσμὸν, τυχαίως καὶ κατ' ἀνάγκην προελθόντα, ἤκιστα δὲ κατενόησε τὸ διέπον φιλοσοφικὸν πνεῦμα, ζητήσασα ἐν τῷ δικαίῳ τὴν ἱστορικὴν μόνον αὐτοῦ ἀρχὴν καὶ ἀνάπτυξιν, ἢ τὸν φιλοσοφικὸν λόγον τῆς τοιαύτης δὲ ἢ τοιαύτης δὲ αὐτοῦ μορφώσεως καὶ ἐξελίξεως. Ἐν τοιούτῳ συτήματι ὁ λόγος ἐξαρκνίσκεται τελέως πρὸ τοῦ ἐνστίκτου, ὁ δὲ ἀνθρώπος καθίσταται μηχανὴ, συντελοῦσα ἀσυνειδήτως πρὸς τινὰ σκοπὸν, στερούμενος πεφωτισμένης καὶ ἐλευθέρως βουλήσεως τῶν πράξεών του. Οὕτως ἡ κοινωνία, ἐλλιπὴς λόγου καὶ κριτηρίου, ὑφίσταται ἀνεπισιθίτως τὴν αὐθαίρετον ἐπίδρασιν τυχαίων συμβάντων, μηδὲν δυναμένη αὕτη ν' ἀντιτάξῃ ἐκ τῆς ἰδίας συνειδήσεως· εἶνε φυσικὸς ὀργανισμὸς, ὑφιστάμενος τοῖς μοιραίοις νόμοις τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς τῶν ὄντων, ὑπέικων εἰς τὸ εἰμαρμένον, στερούμενος δὲ πάσης αὐτοβουλίας καὶ ἐλευθερίας πρὸς λελογισμένην ἐξέλιξιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἐντεῦθεν ἡ ἀνοχὴ πρὸς τὸ ὑφιστάμενον, ἀδιάφορον ἂν τοῦτο ἦτο ἀσύμφωνον πρὸς τὸν σύγχρονον πολιτισμὸν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν ἑνὸς λαοῦ, ἢ ἀποστροφή κατὰ παντὸς νεωτεριστικοῦ πνεύματος, τείνοντος νὰ μετατρέψῃ τὸ κοινωνικὸν καθεστῶς ἐπὶ τὰ κρείττω, ἢ ἀπέχθεια αὐτῆς πρὸς τὰ τετελεσμένα καὶ ἡ ἐργασία πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὸ παρελθόν καὶ ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ καὶ ἐν τῇ ἀπόψει τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων.

Δὲν εἰσέρχομαι εἰς τὰ καθέκαστα τῶν θεωριῶν τῆς σχολῆς ταύτης, ἧτις μεθ' ὅλας αὐτῆς τὰς πλάνας τοσοῦτον συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπιστημονικωτέραν εξέτασιν τῆς ἱστορίας, μεγάλως προσενεγκοῦσα ὑπηρεσίαν εἰς τὴν διαλεύκυσιν πολλῶν σκοτεινῶν αὐτῆς προβλημάτων, ὧν ἡ κατανόησις ὀφείλεται ἀναντιρρήτως εἰς τῆς ἱστορικῆς σχολῆς τὰς ἐργασίας καὶ τῶν ἐρευνῶν αὐτῆς τὰ πορίσματα· ἢ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς ἐπὶ μίαν γενεὴν διαρκέσασα πάλιν ἔδωκεν ἀφορμὴν